

تأثیر تفکر اسلامی بر تعلیم و تربیت غرب

ویراستار:

محمد شفیعی - فرهاد نظری

ویراستار:

مهناز نظری

سرشناسه	: شفیعی، محمد، ۱۳۵۷-، [دکتر]
عنوان و نام پدیدآور	: تأثیر تفکر اسلامی بر تعلیم و تربیت غرب/ مولف محمد شفیعی، فرحناز نظری/ ویراستار مهناز نظری.
مشخصات نشر	: تهران: پرتوک، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۹ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۸۲-۰۰۰-۱
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۹۷ - ۱۹۹.
موضوع	: اسلام و آموزش و پرورش
پایه‌ای	: نظری، فرحناز، ۱۳۵۲
شماره افزوده	: نظری، مهناز، ۱۳۴۷ - ویراستار.
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۶ ت ۷۵/ش ۱۸/ BP۲۳۰
رده‌بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۸۳۷
شماره ثبت کتاب ملی	: ۴۲۹۵۴۳۹

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

نام کتاب	: تأثیر تفکر اسلامی بر تعلیم و تربیت غرب
مؤلفین	: محمد شفیعی، فرحناز نظری
ویراستار	: مهناز نظری
ناشر	: پرتوک
صفحه‌آرا	: نسیم امیری
چاپ و صحافی	: سورنا
قیمت	: ۱۵۰۰۰ تومان
نوبت و سال چاپ	: اول/ ۱۳۹۶
شمارگان	: ۱۰۰۰ نسخه

فهرست مطالب

پیشگفتار ۱۱

مقدمه ۱۷

فصل اول: تاریخچه تعلیم و تربیت / ۱۹

بخش اول: تعلیم و تربیت در اسلام ۲۱

بخش دوم: مبانی تعلیم و تربیت ۲۴

انسان‌شناسی ۲۴

انسان‌شناسی از دیدگاه فارابی ۲۴

انسان‌شناسی از دیدگاه ابوعلی سینا ۲۷

انسان‌شناسی از دیدگاه ابن مسکویه ۲۸

انسان‌شناسی از دیدگاه غزالی ۲۸

انسان‌شناسی از دیدگاه ابن خلدون ۲۹

روش‌های تربیتی ۳۰

روش‌های تربیتی فارابی ۳۰

روش‌های تربیتی از دیدگاه ابن سینا ۳۱

- ۳۲..... روش‌های تربیتی از دیدگاه ابن‌مسکویه
- ۳۴..... روش‌های تربیتی از دیدگاه ابن‌خلدون
- ۳۴..... تدریج در آموزش
- ۳۷..... رفتارشناسی
- ۳۷..... رفتارشناسی از دیدگاه ابن‌مسکویه
- ۳۷..... رفتارشناسی از دیدگاه غزالی
- ۳۹..... رفتارشناسی دیدگاه خواجه نصیر
- ۴۰..... بخش سوم: تعلیم تربیت از دیدگاه برخی از دانشمندان مسلمان
- ۴۰..... تعلیم و تربیت از دیدگاه سعدی شیرازی
- ۴۱..... تعلیم و تربیت از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی
- ۴۲..... تعلیم و تربیت از دیدگاه ابراهیم سینا
- ۴۳..... تعلیم و تربیت از دیدگاه ابراهیم غزالی
- ۴۶..... بخش چهارم: شالوده‌ی کهن آموزش پرورش اسلامی
- ۴۷..... رابطه فرهنگ با تعلیم و تربیت
- ۴۷..... عوامل مؤثر در انتقال فرهنگ کهن
- ۵۱..... زمینه‌ی سریانی - نسطوری
- ۵۳..... زمینه‌ی مصری (اسکندریه)
- ۵۳..... آکادمی گندی شاپور
- ۵۸..... خدمات گندی شاپور به آموزش و پرورش غرب
- ۶۴..... برگرداندن آثار کهن به عربی
- ۷۰..... ترجمه‌ی آثار فارسی
- ۷۲..... ماهیت و حوزه‌ی آموزش و پرورش اسلامی
- ۷۳..... مدرسه‌ها و نظامیه‌ها
- ۷۵..... نظام‌الملک و آموزش و پرورش اسلامی
- ۷۹..... شمه‌ای از خدمات مسلمانان به آموزش و پرورش

تحقیقات خلاق در آموزش اسلامی تا ۱۳۰۰ و سیر تکامل و عرضی آن.....	۸۱
بخش پنجم: تأثیرات آثار اسلامی از دیدگاه‌های مختلف بر غرب.....	۸۸
پزشکی: تأثیرگذاری آثار اسلامی بر اندیشه و آموزش غرب از نظر پزشکی.....	۸۸
جغرافیا: تأثیرگذاری آثار اسلامی بر اندیشه و آموزش غرب از نظر جغرافیایی.....	۹۰
تاریخ: تأثیرگذاری آثار اسلامی بر اندیشه و آموزش غرب از نظر تاریخی.....	۹۲
فلسفه، مذهب و الهیات: تأثیرگذاری آثار اسلامی بر اندیشه و آموزش غرب از نظر	
فلسفه، مذهب و الهیات.....	۹۴
علوم و فنون: تأثیرگذاری آثار اسلامی بر اندیشه و آموزش غرب از نظر علوم و فنون.....	۹۶
تحقیقات اسلامی در قرن‌های ۱۲ و ۱۳ م.....	۱۰۲
بخش ششم: تأثیر آثار اسلامی بر غرب مدرن (از دکارت تا کانت).....	۱۰۸
تأثیرپذیری دکارت از غالی با آری یا نه.....	۱۰۹
شباهت‌های غالی، کانت و لایبنیتس.....	۱۱۵
بخش هفتم: تأثیر اسلام بر اروپا، قرون وسطی.....	۱۲۰
ویژگی خاص برخورد اعراب.....	۱۲۳
جایگاه تجارت در سرزمین‌های اسلام.....	۱۲۸
مهارت‌های مرتبط با دریانوردی.....	۱۳۱
محصولات کشاورزی و معادن.....	۱۳۴
هنرها و زندگی مطبوع و دلپذیر.....	۱۳۶
آمیزش فرهنگ در موریش اسپانیا.....	۱۴۰
گسترش فرهنگ اسلامی در اروپا.....	۱۴۲
دستاوردهای مسلمانان در علم و فلسفه.....	۱۴۵
ریاضیات و ستاره‌شناسی.....	۱۴۸
پزشکی.....	۱۵۲
سایر علوم.....	۱۵۷
منطق و متافیزیک.....	۱۵۸

- ۱۶۲ علم و فلسفه در اروپا
- ۱۶۲ اولین برخورد با دانش عرب
- ۱۶۴ دوران مهم ترجمه
- ۱۶۹ گسترش ریاضیات و ستاره‌شناسی در اروپا
- ۱۷۱ منطق و علوم عقلی
- ۱۷۶ بخش هشتم: مقایسه شخصیت‌ها و دیدگاه‌های امام محمد غزالی و آگوستین قدیس
- ۱۷۶ از نظر زمانی
- ۱۷۷ دیناری و دفاع از دین
- ۱۷۷ ارتباط با دولت
- ۱۷۸ اندیشه‌های عرفا و متفلسفه
- ۱۸۰ بخش نهم: بیداری اسلامی در غرب

فصل دوم: روش‌شناسی و تحلیل اطلاعات / ۱۸۷

- ۱۸۹ بررسی فرضیه‌های پژوهش
- ۱۹۰ بررسی اهداف اصلی پژوهش
- ۱۹۰ بررسی سؤال‌های پژوهش
- ۱۹۲ نتایج حاصل از تحلیل اطلاعات
- ۱۹۷ منابع
- ۱۹۷ منابع فارسی
- ۱۹۹ منابع لاتین

پیشگفتار

شکی نیست که در تکامل و گسترش تمدن اسلامی، گذشته از منابع اصیل، منابع و کانون‌های خارجی نیز تأثیر قابل توجهی داشته‌اند. پیش از ظهور اسلام اسکندریه یکی از مراکز مهم علمی یونانی به حساب می‌آمد که دانشمندان برجسته‌ای در آن جمع شده بودند و به تعلیم و تدریس می‌پرداختند. این مرکز علمی که توسط اسکندر بنا شده بود، بعد از مرگ زودرس وی مرکز مطالعات علمی و فلسفی شرق شد و در واقع جای آتن را گرفت. آتن بعد از مرگ اسکندر، گرفتار تشنج‌های سیاسی و نظامی شد و امکان رشد زمینه‌های علمی را از دست داد. علم یونانی تکامل یافته در آتن، به اسکندریه منتقل گشت، و اسکندریه در واقع محل تلاقی جریان‌های فرهنگی یونانی و یهودی و بابلی و مصری شد و به عبارت دیگر آفروز علمی و فلسفی شرق و غرب در هم آمیخت.^۱ اسکندریه، مدت‌ها بعد از ظهور اسلام نیز باقی بود و

۱. سیدحسین نصر، سه حکیم مسلمان، ترجمه احمد آرام، تهران، شرکت سهامی کتابهای جیبی، ۱۳۶۱، چاپ

حتی در زمان فتح مصر بدست مسلمین، فعالیت‌های عملی آن به صورت فعال ادامه داشت.^۱

حوزه اسکندریه به قول برخی از مورخین اسلامی مانند مسعودی و ابن ابی‌اصیبه، در زمان عمر بن عبدالعزیز به انطاکیه منتقل گشت و به تدریج از فعالیت‌های علمی آن کاسته شد؛ اما افکار و عقاید مطروحه در آن، در مناطق شمال عراق و آسیای صغیر نفوذ کرد و بعدها از طریق ترجمه‌های گوناگون ایرانی و سریانی و یهودی در نهضت ترجمه بغداد و قبل از آن به دست مسلمانان رسید.^۲

خران: عاوه بن سهراب مسیحی، مرکز دیگری که نقش به سزایی در انتقال علوم یونانی و ایرانی به دین اسلام ایفا کرد، شهر حران بود که مرکز صابئین به حساب می‌آمد. صابئین، خود را از اعراس پیغمبر یا هرمس می‌دانستند و نگهبانان و نشردهندگان تعلیمات مکتب‌های ایشان، هر مسمی در دوره اسلامی هم ایشان بوده‌اند.^۳ حرانیان یا سابئیان «نامی است که در قرن سوم و چهارم هجری (نهم و دهم م) بر آنان گذاشته شد.^۴

انتقال علوم یونانی در حران نیز بنا به گفته ابن‌سینا و الاشراف، از طریق انطاکیه و در عهد المتوکل صورت گرفت.^۵ ابن‌سینا حران نیز در ترجمه مستقیم علوم یونانی به زبان عربی یا به واسطه سریانی، نقش مهمی در مسیر انتقال

۱. ذبیح الله صفاء، تاریخ علوم عقلی در تمدن اسلامی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۶، چاپ سوم، ص ۱.

۲. ابوالحسن مسعودی، التنبیه و الاشراف، ابوالقاسم پاینده، تهران، علمی فرهنگی، ۱۳۶۵، چاپ دوم، ص ۱۱۲؛ ابن ابی‌اصیبه، عیون الانباء فی طبقات الاطباء، ج ۲، بیروت، دارالفکر، ۱۳۷۷هـ، ۱۹۷۵م، ص ۲۴.

۳. سیدحسین نصر، سه حکیم مسلمان، ص ۴.

۴. ت. ج. دبور، تاریخ فلسفه در اسلام، ترجمه عباس شوقی، تهران، موسسه مطبوعاتی عطایی، ۱۳۶۲، چاپ سوم، ص ۱۶.

۵. مسعودی، التنبیه و الاشراف، ص ۱۱۲.

تمدن ایفا کردند. شهرت جاودانی حران به سبب فلاسفه و دانشمندانی بود که در دوره اسلامی از آن برخاستند و از معروفترین آنها ثابت بن قره و فرزندان و نوادگان او و بتانی است.^۱

نهضت ترجمه ایران

ایران نیز از جمله مراکزی بود که قبل از ظهور اسلام، به عنوان کانون علم و دانش به حساب می آمد. ارزش و اهمیتی که شاهان ساسانی از جمله اردشیر و شاپور و انوشیروان به علم و فلسفه قائل می شدند بسیار چشمگیر بود.

اردشیر به سر بایک، بعد از اینکه زمام کلیه امور کشور ایران را به دست گرفت، افرادی به هند و چین و روم فرستاد تا از تمام کتاب‌هایی که در نزد آنان بود، نسخه برداری کنند، علاوه بر آن دستور داد کلیه کتاب‌های پراکنده شده در عراق را نیز جمع آوری کنند.^۲ از این طریق بسیاری از آثار تمدن‌های گذشته، به ایران منتقل شد.

بعد از اردشیر، جانشین لایق وی شاپور، کار او را دنبال کرد و دستور داد تمام آثار و کتب انتقال یافته در عهد پدرش را به زبان پهلوی ترجمه کنند و در اختیار دانشمندان قرار دهد.^۳ به نظر می رسد این نخستین نهضت ترجمه در تاریخ ایران است که از بالاترین درجه اهمیت برخوردار بود.

در عهد انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ م) نیز به جهت علم دوستی او، کتاب‌های بسیار زیادی جمع آوری یا ترجمه و تدوین شد.^۴ انوشیروان در جندی شاپور، مدرسه و

۱. دائرة المعارف فارسی (مصاحب)، ج ۲، بخش اول، ص ۱۵۴۵

۲. ابن الندیم، الفهرست، ترجمه محمدرضا تجدد، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۶، چاپ سوم، ص ۴۲۷

۳. ابن الندیم، الفهرست، ص ۴۲۷

۴. همان، ص ۴۲۷

بیمارستانی عظیم تأسیس کرد که در آن علم طب و فلسفه و بعضی از علوم دیگر تعلیم و تدریس می‌شد؛ برخی از استادان آن، مسیحیان نسطوری بودند که پس از بسته شدن مدرسه فلسفی رها بدست امپراطور روم (زنون)، در سال ۴۸۹م. به ایران پناهنده شده بودند. همچنین نظیر این جریان در دسال ۵۲۹م. اتفاق افتاده بود که هفت تن از فلاسفه آن بر اثر سخت‌گیری‌های امپراطور روم، به دربار انوشیروان پناهنده شده و با عزت و احترام، مورد استقبال قرار گرفته بودند.^۱ بنابراین ملاحظه می‌شود که علاوه بر دوستی برخی از شاهان ساسانی، محیط مساعدی را برای رشد و ترقی علم دانش به وجود آورده بود و مقارن ظهور اسلام، ایران یکی از مهم‌ترین مراکز علمی محسوب می‌شد که علوم مختلفی در آنجا شایع شده بود.

همچنان که در شکوفایی علم ایرانی، سه عامل اصلی یعنی تجربه و دانش خود ایرانیان، ترجمه آثار هندی و انتقال علوم یونانی را موثر دانستیم، ایران نیز در انتقال این علوم دارای سه نقش برجسته بود

۱. سنت علمی خود را به جهان اسلام انتقال داد که نشانه‌ای از آن در آثاری چون زیج شهریار مشهود است.

۲. برخی از علوم یونانی را که به زبان پهلوی و سریانی ترجمه شده بود و در مراکز علمی ایران همچون جندی‌شاپور تدریس می‌شد به جهان اسلام منتقل کرد.

۳. بعضی از جنبه‌های علوم هندی، مخصوصاً پزشکی و نجوم و تاریخ طبیعی را که در دوره ساسانیان تکامل پیدا کرده بود، به جهان اسلام انتقال داد.^۲ نمونه برجسته آن کلیله و دمنه است.

۱. جلال‌الدین همایی، تاریخ علوم اسلامی، ص ۳۰

۲. احمد آرام، علم در اسلام، ص ۲۴

اوضاع اجتماعی مردم اروپا در قرون وسطی

زندگی مردم اروپا در قرون وسطی، بسیار سخت و رنج‌آور بود. بیشتر مردم اروپا را روستاییان تشکیل می‌دادند. امرار معاش آنها از طریق کشاورزی و زراعت بود. در اوایل قرون وسطی، به علت بی‌نظمی و هرج و مرج حاکم بر آن، تمام روستاها به صورت قلعه درآمدند؛ زیرا احتمال تهاجم و حمله شدید پیش‌بینی می‌گردید. کشاورزان امیدوار نبودند که از محصول خود بتوانند استفاده کنند و یک نوع یأس و ناامیدی بر آن جامعه حکم‌فرما بود.^۱

چند ایلات نامناسب همواره مردم قرون وسطی را تهدید می‌کرد. قحطی، حریق، ناخوشی و رامنیزم در نتیجه از جمله آنها بود. در خلال قرن یازدهم، در ظرف ۷۳ سال، ۴۸ بار قحطی شد. به گزارش فیلیپ آگوست، در اواخر قرن دوازدهم و اوایل قرن سیزدهم، یازده بار قحطی شدید آمد و یک بار چهار سال طول کشید. دو عامل اصلی باعث به وجود آمدن قحطی می‌شد. یکی جنگ‌های قومی و قبیله‌ای که در نتیجه آن روستاها و زمین‌های کشاورزی ویران می‌گشت؛ و دیگری ناقص بودن وسایل کشت و زرع که باعث عدم بهره‌دهی زمین می‌شد.^۲

علم و دانش در قرون وسطی

بدون تردید، در خلال قرون وسطی خصوصاً تا قرن دوازدهم و سیزدهم، در اروپا، علم و دانش از اهمیت و اعتبار چندانی مطلوبی برخوردار نبود. بی‌توجهی و عدم اهتمام اقوام مهاجم بربر به مساله خواندن و نوشتن و تعلیم و تربیت، که از خوی و خصلت جنگی آنها ناشی می‌شد و بیشتر اوقات و افکار خود را صرف جنگ و جدال

۱. پالمر، تاریخ جهان نو، ج ۱، ص ۲۰

۲. آلبرماله، تاریخ قرون وسطی، ص ۲۰۶

می‌کردند، از جمله علل اصلی مسأله مزبور بود.

در طی قرون وسطی، روستاییان و کشاورزان، و صنعت‌گران که بیشترین حجم مردم اروپا را تشکیل می‌دادند، بدون استثناء همه بی‌سواد بودند. هیچ کس به فکر آموزش آنان نبود. برای طبقات عالی مفیدتر بود که مردم را در تیرگی جهل نگهدارند؛ چرا که در چنین حالتی حکومت کردن بر آنها، آسان‌تر انجام می‌گرفت. جهل را به نفعی، حتی بر طبقات بالای جامعه قرون وسطی نیز تسلط داشت. اشراف و نجب و حتی بیشتر سلاطین و امپراطوران، خواندن و نوشتن بلد نبودند. چنان‌که امپراطور، های جرم را، به این مناسبت که نامه‌ها را خودش می‌توانست بخواند می‌ستودند.^۱

اما از قرن یازدهم میلادی به بعد، بر اثر تماس مردم اروپا با ممالک اسلامی، از طریق اسپانیا و سیسیل و هم‌چنین بعد از جنگ‌های صلیبی، به تدریج علوم اسلامی به مراکز علمی تازه تأسیس شده اروپا نفوذ کرد و باعث برانگیخته شدن حس کنجکاوی جوانان و دانشجویان شد. از آن پس دانشمندان اروپا، برای تحصیل علم و دانش، به مراکز اسلامی خصوصاً به اسپانیا که یکی از مراکز علمی جهان اسلام بود، روی آورده بعد از کسب علوم مختلف به اروپا باز می‌گشتند.^۲ در نتیجه همین رفت و آمدها، مدارس و دانشگاه‌های اروپا رونق پیدا کرد و تدریس عام گوناگون از جمله علوم اربعه و ثلاثه در آنها راه یافت. علوم چهارگانه شامل فلسفه، نجوم، موسیقی، حساب و علوم ثلاثه شامل دستور زبان و معانی بیان و منطق می‌شد.^۳

۱. کاسمینسکی، تاریخ قرون وسطی، ص ۹۹ و ۱۰۰

۲. فروغی، سیر حکمت در اروپا، ج ۱، ص ۸۵ دولات‌الدین، تاریخ جهانی، ج ۱، ص ۴۰۸

۳. کرین بریتون و دیگران، تاریخ تمدن غرب و مبانی آن در شرق، ترجمه پرویز داریوش، ج ۱، ص ۲۳۵

مقدمه

تأثیرپذیری و تأثیرگذاری تفکرات و فرهنگ‌های مختلف در دوره‌های تاریخی در اقصای نقاط دنیا چه در امروز و چه در ادوار گذشته بوده و همچنان نیز ادامه خواهد داشت. بر همه‌ی ما مبرهن است که فرهنگ‌های پویا همیشه موجب تحولات بوده‌اند و فرهنگ و تفکر اسلامی که سرچشمه‌ی وحی الهی بوده در دوران‌های مختلف قادر بوده تحولات شگرفی را ایجاد نماید. و از آنجاکه در کردن به تفکرات و بهره‌گیری از آن موجب رستگاری و سعادت بشر می‌گردد و درری از آن موجب انحطاط، اثر حاضر به دنبال میزان تأثیرگذاری تفکرات اسلامی بر تعلیم و تربیت قرار می‌باشد و...

آراء و اندیشه مسلمانان در همه زمینه‌ها بویژه در زمینه تعلیم و تربیت همانند نوری روشنگر و الهام گرفته از قرآن و فرامین امامان معصوم (علیهم‌السلام) در قلب تاریکی‌های دوره رنسانس، دوره‌ای که اروپا سرزمین مغرب، در جهل و تاریکی مطلق بسر برد و بسان عرب‌های بربر قبل از اسلام رفتار می‌کردند تابیده شد دانشمندان مسلمان با کوله‌باری ناب از علم و تجربه در باب تعلیم و تربیت اسلام ناب محمدی

(علیه السلام) که سراسر برگرفته از قرآن کریم و احادیث امامان معصوم (علیهم السلام) و متمدنی از تمامی ابعاد علمی، انسانی، هنری، طبیعی، زیستی، پزشکی، معماری و... را همچون بارقه‌ی امید بر روح و جسم مردم آن سرزمین تابانید. مکتب تعلیم و تربیت اسلامی برخلاف بسیاری از ایسم‌ها و مکاتب غربی همچون ماتریالیسم، فمینیسم، پراگماتیسم، نهیلیسم (پوچ‌گرایی) و... بر تمامی ابعاد انسان توجه دارد، بطوریکه برنامه‌های بسیار دقیقی برای انسان از لحاظ جسمی و روحی دارد چه بسا که در مکاتب غربی فقه الذکر بیشتر برنامه‌ریزی‌ها شامل جسمی و مادی شده محدوده‌ی آنها به بازه‌ی روانی، من انسان است مکتب اسلام حتی به جهان پس از مرگ هم توجه بسیار دقیقی دارد. با وجود این که تعلیم و تربیت امروزی روز به روز جنبه‌ی جهانی به خود می‌گیرد و اندیشه‌های تربیتی راه‌گشای مشکلات تربیتی است اندیشه‌های غنی اسلامی بر گرفته از کلام الهی در صورت شناساندن صحیح در دنیای امروز، نیز می‌تواند راه‌گشای بسیاری از مسائل تعلیم و تربیت باشد و ضروری است با بازنگری مجدد در اندیشه‌های اسلامی و ارائه‌ی آنها به روش‌های نوین در جهت تأثیرگذاری بیشتر بر تعلیم و تربیت جهانی نام‌ی برداریم.

محمد شفیعی